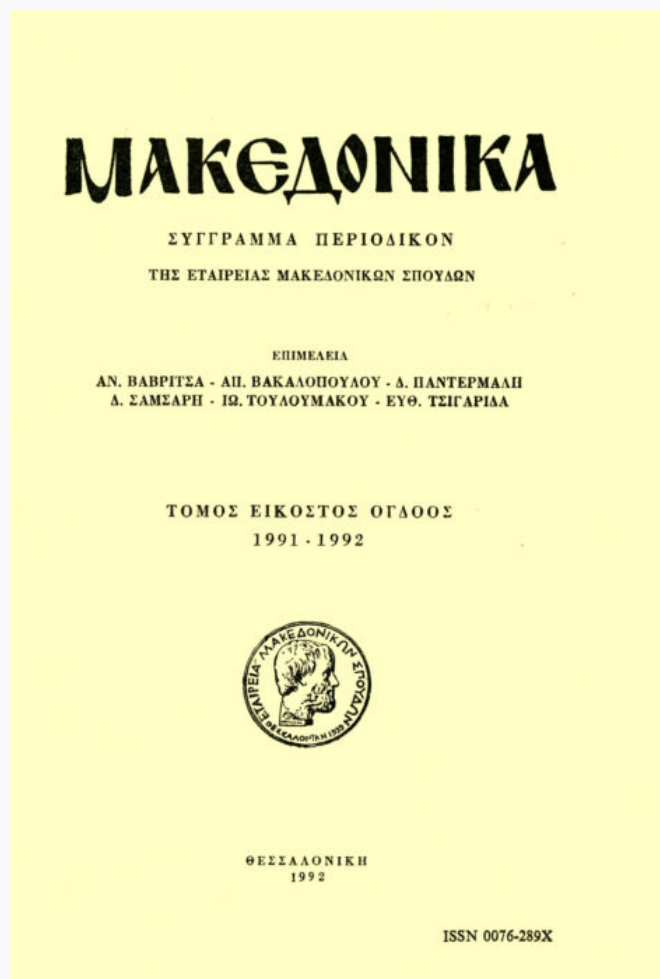

Μακεδονικά

Τόμ. 28 (1992)

Δημώδεις ιστορικές παραδόσεις από τη Δυτική Μακεδονία

Μ. Γ. Βαρβούνης

doi: [10.12681/makedonika.158](https://doi.org/10.12681/makedonika.158)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαρβούνης Μ. Γ. (1992). Δημώδεις ιστορικές παραδόσεις από τη Δυτική Μακεδονία. *Μακεδονικά*, 28, 502–510.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.158>

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Λαογραφίας καὶ Ἱστορίας, κυρίως μὲ τὴ μορφή μιᾶς ἐκμετάλλευσης μορφῶν τῆς προφορικῆς δημώδους φιλολογίας σὲ διαπραγμάτευση ἱστορικῶν ζητημάτων, ἔχει ἤδη ἀπασχολήσει τὴ λαογραφικὴ ἐπιστῆμη, ὡς τμήμα τοῦ εὐρύτερου προβληματισμοῦ γιὰ τὴ σχέση τῆς Λαογραφίας μὲ τὶς ἄλλες συγγενικὲς τῆς ἐπιστῆμες¹. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ², ἀσχολεῖται τόσο μὲ τὶς λαογραφικὲς πηγές, κυρίως παραδόσεις καὶ τραγούδια, τῆς Ἑθνοῖστορίας ἐνὸς λαοῦ³, ὅσο καὶ μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὡς αἰτία ἢ ἀφετηρία τροποποιήσεως ἢ ἐξαφάνισεως λαογραφικῶν στοιχείων. Ἀποτέλεσμα τῶν προβληματισμῶν αὐτῶν ὑπῆρξε ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου τῆς Ἑθνοῖστορίας (Ethnohistory)⁴, μὲ τὴ δημιουργία ἐπιστημονικῶν ἑταιρειῶν⁵ καὶ τὴν ἔκδοση ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν, ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴ συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ ἐξέταση σχετικῶν προφορικῶν πληροφοριῶν, μὲ τὶς διαφορὲς παραλλαγές τους, συγκεντρωμένων κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ ἐπιτόπια ἔρευνα, μὲ *μικροῖς* τὶς περισσότερες φορές *χαρακτῆρα*⁶.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ W. R. Bascom, Folklore and Anthropology, «Journal of American Folklore» 66 (1953) 283, καὶ H. Jason, A Multidimensional Approach to Oral Literature, «Current Anthropology» 10 (1969) 413 κ.ἐξ. Πρβλ. Μ. Γ. Μερακλής, Οἱ θεωρητικὲς κατευθύνσεις τῆς Λαογραφίας μετὰ τὸ δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμο, «Λαογραφία» 27 (1971) 30-23.

2. Ἐλ. Ἀλεξάκης, Σχέση Λαογραφίας καὶ Ἱστορίας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Σύλλογος Ἑπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ, Ἑπιστημονικὲς Ἀνακρινώσεις (22-30 Νοεμβρίου 1979), Ἀθήνα 1984, σ. 85.

3. Βλ. σχετικὰ Γ.ρ. Γκιζέλης, Οἱ παραδόσεις ὡς πηγὴ ἑθνοῖστορίας τῶν Ὁρκῶν, «Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου», Θεσσαλονίκη 1976, σ. 45-55, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Βλ. σχετικὰ J. Vansina, De la tradition orale: Essai de Method Historique, Ter-vuren 1961, καὶ A. R. Tippet, Aspects of Ethnohistory, Pasadena 1979· γιὰ τὰ ἀνακρίπτοντα μεθοδολογικὰ προβλήματα βλ. W. L. Montell, The Saga of Coe Ridge: A study in Oral History, Knoxville 1970.

5. Πρβλ. K. H. Scherín, The Future of Ethnohistory, «Ethnohistory» 23 (1966) 323 κ.ἐξ.

6. Βλ. ἐνδεικτικὰ D. M. Warren, The Use and Misuses of Ethnohistorical Data in the Reconstruction of Technian Bono (Ghana) History, «Ethnohistory» 23 (1976) 370, 374.

Ἡ λαογραφικὴ ἐπιστὴμὴ ἔχει ἤδη διαπιστώσει ὅτι στὶς πηγὲς αὐτοῦ τοῦ εἶδους συνυπάρχουν ἕνας ἱστορικὸς πυρήνας καὶ κάποια παραμυθιακά μοτίβα καὶ φόρμουλες¹, καθὼς καὶ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀνάλογο ἑλληνικὸ ὕλικό, οἱ παραδόσεις μὲ παρόμοιους εἶδους πληροφορίες χρονολογοῦνται, κατὰ κανόνα, στὴν περίοδο 1770-1900, ἀναφερόμενες πολλὰς φορὲς σὲ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα². Τὸ περιεχόμενό τους ἀφορᾷ, κατὰ κύριο λόγο, γεγονότα, τόπους ἢ προσωπικότητες, ἀκόμη καὶ μὲ τὴ μορφή αὐτοβιογραφικῶν διηγήσεων τῶν πληροφορητῶν³.

Στὴ μελέτῃ πού ἀκολουθεῖ ἐξετάζονται ὁρισμένες ἱστορικές παραδόσεις ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία⁴, ὡς δείγματα τῆς ποιότητος ἀλλὰ καὶ τῆς θεματολογίας τοῦ πλούσιου σχετικοῦ ὕλικου, πού στὸ μεγαλύτερό του μέρος παραμένει ἀνέκδοτο, ἐνῶ καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ διατύπωση μερικῶν συνολικῶν παρατηρήσεων γύρω ἀπὸ τὶς νεοελληνικὲς δημώδεις ἱστορικές παραδόσεις.

Στὴν κατηγορίᾳ τῶν παραδόσεων πού δὲν ἔχουν παραμυθιακά μοτίβα καὶ φόρμουλες ἀνήκουν κυρίως παραδόσεις πού ἀναφέρονται σὲ ἱστορικὰ γεγονότα, μὲ ὕλικό πού κατ' ἐξοχὴν ἀφορᾷ προέλευσις τοπωνυμίων, συνεικισμῶς καὶ δημιουργία νέων οἰκιστικῶν μονάδων, συμβάντα τῆς τοπικῆς *μικροῖστορίας*⁵, μὲ προτίμησις σὲ ὅσα ἀφοροῦν τὶς σχέσεις ἀτόμων ἢ κοινοτήτων καὶ πληροφορίες σχετικὰ μὲ ἐξέχοντα ἄτομα κάθε κοινότητος. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρακάτω ἀφήγησις ἀπὸ τὸ Βογατσικὸ Καστοριᾶς: *Τὰ ἑπτὰ χωριά ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται τὸ Μπουγκτσ'κὸ βρισκόνταν στὶς*

1. Ἐλ. Ἀλεξιάκης, ὅ.π., σ. 87.

2. Πρβλ. ΚΑ (= Κέντρον Ἑρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) χφ. 4091, σ. 163, 206 (Μέσα Μάνη, Ἐλ. Ἀλεξιάκης, 1978). ΚΑ χφ. 4095, σ. 217, 412. (Προσηλιακὴ Μάνη, Ἐλ. Ἀλεξιάκης, 1978)· πρβλ. Ἐλ. Ἀλεξιάκης, ὅ.π., σ. 87 καὶ σημ. 22. Γιὰ ἀντίστοιχα δημοτικὰ τραγούδια βλ. Στ. Κυριακίδης, Ἡ δημώδης ἐλληνικὴ ποίησις καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, «Λαογραφία» 12 (1938-48) 465 κ.ἐξ.

3. Βλ. B. G. Trigger, Brecht and Ethnohistory, «Ethnohistory» 22 (1975) 51-56· μὲ τὴ λαογραφικὴ ἀξία τῶν αὐτοβιογραφικῶν ἔχει ἀσχοληθεῖ καὶ ὁ Μ. Ἀλεξιάδης, Λαϊκὲς αὐτοβιογραφικὲς συνεντεύξεις (Δείγματα ἀπὸ τὴ Σορανὴ Ρόδου), «Δωδεκανησιακά Χρονικά» 10 (1984) 38-53.

4. Γιὰ τὴ λαογραφικὴ ἔρευνα στὴ Μακεδονία βλ. Στ. Καρακάσης, Μουσικὴ ἀποστολὴ εἰς Χαλκιδικὴν (6 Αὐγ.-9 Σεπτ. 1959), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 11-12 (1958-59) 333-341. Ὁ Ἰδιος, Μουσικὴ ἀποτολὴ εἰς Χαλκιδικὴν (5 Ἰουλ.-4 Αὐγ. 1960), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 13-14 (1960-61) 362-373. Ὁ Ἰδιος, Μουσικὴ ἀποστολὴ εἰς τὴν περιφέρειαν Παγγαίου Μακεδονίας (4 Αὐγ.-2 Σεπτ. 1961), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 13-14 (1960-61) 421-430. Ἀγγ. Δεστεραιοῦ, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νομοῦ Φλωρίνης (13 Αὐγ.-14 Σεπτ. 1964), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 17 (1964) 230-240.

5. Ἐλ. Ἀλεξιάκης, ὅ.π., σ. 87.

τοποθεσίες «Γκουλασιάνους», «'Αη Δημήτρη», «Κατσάντοβο», «Προυσήλιον», «Πόρους», «Κουτσοφλιαν'», «Παλουνκλήσ'». 'Η παράδοση αναφέρει ότι τὸ χωριὸ τὸ δνόμασαν ἔτσι ἀπὸ τὴ λέξη «Μπογάτσια» ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι ἐφταχταν καλὲς «μπουγάτισες»¹. ἐπισημαίνεται ἐδὼ ἡ συνύπαρξη παραδόσεων διαφόρων κατηγοριῶν, ἀπ' ὅσες παραπάνω ἐπισημάνθηκαν, καθὼς καὶ τοπωνυμικοῦ ὕλικου, πὺν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ σὲ τοπωνομαστικὲς μελέτες².

Παρόμοια στοιχεῖα διαπιστώνονται καὶ στὴν ἀκόλουθη παράδοση ἀπὸ τὸ Γέρμα Καστοριάς, μὲ παράλληλη ἀναφορά καὶ μιᾶς ἐνοπλῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα σὲ κατοίκους γειτονικῶν χωριῶν, γεγονὸς πὺν ἀνήκει στὸ μικροϊστορικὸ πλαίσιο τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς: *Τὰ παλιότερα χρόνια τὸ χωριὸ τὸ λέγαν Λόσνιτσα. Συγκροτήθηκε ἀπὸ συνοικισμοὺς ποιμενικὸν στὶς τοποθεσίες «Κεράσσοβο», «Περάσια», «'Αη Λιά», «'Αη Θουμᾶς», «Κρανιά», «τὸ Μπίλιας», «Μνημόρια», «Πάσχος». 'Εκεῖ σφάχ'καν Σισανιώτες καὶ Λουντισῶτες τὶς 'Αποκριές»³. φυσικὰ τὸ ὕφος κάθε καταγραφῆς ἀφορᾷ καὶ τὴ μέθοδο πὺν κατὰ περίπτωσιν ἀκολουθήθηκε, γιὰ τὴν πιστὴ ἀποτύπωση τῶν λεγομένων ἢ τὴ χρησιμοποίησιν τῶν πληροφοριῶν κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ καταγραφέα.*

Συχνὰ οἱ παραδόσεις αὐτὲς συμφύρονται μὲ παραμυθιακὰ μοτίβα, ἰδίως ὅταν περιέχουν ἀναφορὰς σὲ μυθικὰ γεγονότα, θρησκευτικὰ ἱδρύματα, διακεκριμένους προσωπικότητες μὲ μυθικὴ ὑπόστασιν καὶ γενικῶς θέματα ἐπιδεκτικὰ παρόμοιων συμφυρῶν. Ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀναφέρεται ἡ ἀκόλουθη παράδοση ἀπὸ τὸ Κωσταράζι Καστοριάς: *'Υπάρχει παράδοση ὅτι στὴν περιοχὴ τοῦ παλαιοῦ χωριοῦ, τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὑπῆρχαν τρία μικρὰ χωριά χριστιανικὰ καὶ μὲ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, μὲ τὰ δνόματα «Σμίξη», «'Αγιά 'Αννα» ἢ «Παλιόσπιτα» καὶ «Κρανιά»... Τὰ μικρὰ αὐτὰ χωριά γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς καταπιέσεις τῶν Τούρκων ἀναγκάστηκαν ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ Κώστα Ρίζου, ἀρχηγοῦ τοῦ χωριοῦ Παλιόσπιτα, νὰ συμπτυχθοῦν σὲ ἓνα χωριὸ... Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ὁ Κώστας Ρίζος αἰεὶ δι ἓνα φῶς στοῦ μέρους ἀπ' κτίσ'κι τοῦ παλιὸ χωριοῦ. Τῶν λίπιν συνέχεια πούλλα βράδνα. 'Ηταν εἰκόνημα τὸ 'Αναγιάς. Τοῦ εἶπιν στὰ τρία χωριά καὶ ἀποφάσ'σαν νὰ χτίσ'ν ἡ ἐκκλησία. 'Ἰκεῖ χτίσανι καὶ τοῦ χωριοῦ»⁴. Στὴν περίπτωσιν αὕτῃ ἡ ἱστορικὴ παράδοση γιὰ τὴν ἱδρυσιν τοῦ χωριοῦ συνδέεται μὲ τὸ*

1. ΚΑ χφ. 3806, σ. 387 (Βογατικὸν Καστοριάς, Αἱκ. Πολυμέρου, 1975).

2. Βλ. σχετικὰ 'Α γ γ. 'Α φ ρ ο υ δ ᾶ κ η ς, Προβλήματα εἰδολογικῆς κατάταξης τῶν τοπωνυμίων (ἐπεξεργασία με ἠλεκτρονικὸ ὕπολογιστή), «Λεξικογραφικὸν Δελτίον» 17 (1991) 145-147.

3. ΚΑ χφ. 3806, σ. 471 (Γέρμας Καστοριάς, Αἱκ. Πολυμέρου, 1975).

4. ΚΑ χφ. 3806, σ. 145-146 (Κωσταράζι Καστοριάς, Αἱκ. Πολυμέρου, 1975).

στοιχείο του υπερφυσικού φωτός, τὸ ὁποῖο ἐπισημαίνει τὴ θέση εἰκό-
νων¹, ἐρειπίων ναῶν² ἢ λειψάνων ἀγίων³, γνωστὸ ἀπὸ πολλὰς παρόμοιες
παραδόσεις τόσο τοῦ ἑλληνικοῦ⁴, ὅσο καὶ τῶν ὑπολοίπων εὐρωπαϊκῶν λα-
ῶν⁵. Ἡ ἀνεύρεση, ὕστερα ἀπὸ θαυματουργικὴ ὑπόδειξη τοῦ υπερφυσικοῦ
φωτός, εἰκονίσματος τῆς Παναγίας ὁδήγησε στὴν ἴδρυσή ἐκεῖ ναοῦ καὶ
συντέλεσε, κατὰ τὴν παράδοση, στὸ συνοικισμό τῶν τριῶν μικρῶν χωριῶν
σὲ ἓνα μεγαλύτερο. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀπηχεῖται ἐδῶ ἡ ἱστορικὴ πραγ-
ματικότητα μιᾶς ἐκμετάλλευσης τοπικῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ
στοιχείων τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικότητος τῶν κατοίκων τῆς περιο-
χῆς ἀπὸ τὸν Κώστα Ρίζο, ὥστε νὰ πεισθοῦν οἱ κάτοικοι τῶν τριῶν χω-
ριῶν νὰ προβοῦν στὸ συνοικισμό, ἐκλαμβάνοντας τὸ στοιχεῖο τῆς ἀνεύρε-
σης εἰκονίσματος ὡς ὑπερφυσικὴ συγκατάθεση καὶ συνδρομὴ στὸ ἐγχεῖ-
ρημά τους.

Κάποτε οἱ τοπικὲς ἱστορικὲς παραδόσεις συνδέονται στενὰ μὲ τὶς ὀνο-
μασίες οἰκισμῶν καὶ τὰ τοπωνύμια κάθε περιοχῆς⁶, ὡς αἰτιολογικὲς τῶν
ἰδιαιτεροτήτων τῶν στοιχείων αὐτῶν. Ἀναφέρεται, γιὰ παράδειγμα, παρά-
δοση γιὰ τὴ μετονομασία τοῦ χωριοῦ Σμίξη Καστοριάς σὲ Ἀλμανιά, ποὺ
ἀποδίδει τὸ γεγονός σὲ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ στὴ μάχη
τῆς Ἀλαμάνας: *Οἱ κλέφτης πονημοῦσαν στὴν Ἀλαμάνα μαζί μὲ τὸν Διάκο.
Πῆραν κι τὴν τούρκικη σημαία κι τὴν εἶχαν στοὺ χυροὺ μέσα στὴν ἑκκλησία.
Τὴν θ' μάμει μέσα σ' ἡ ἐκκλησία. Ὅντας κήρην ἡ ἐκκλησία τσ' Παναγίας κήρην
κι τοῦ λάβαρου*⁷. Στὴν παραπάνω περίπτωση ἴσως μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ
καὶ ἡ γνωστὴ τάση τῶν παραδοσιακῶν ἀνθρώπων νὰ ἐντοπίζουν στὴν πε-
ριοχὴ τους ὀνομαστὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἢ νὰ ὑποστηρίζουν τὴ συμμετοχὴ
σὲ αὐτὰ εἴτε τῶν ἰδίων, εἴτε ὅσων σχετίζονται μαζί τους⁸.

Στὴν κατηγορίᾳ τῶν παραδόσεων, ποὺ ἀναφέρονται σὲ συγκεκριμένες

1. Βλ. Ἀ. λ. Φ λ ω ρ ά κ η ς, Τήνος. Λαϊκὸς πολιτισμὸς, Ἀθήνα 1971, σ. 401-402.

2. ΚΛ χφ. 1330, σ. 199-200 (Χώρα Σάμου, Ἀδ. Κουμώτου, 1970-71).

3. Μ. Γ. Β α ρ β ο ὦ ν η ς, Τὸ τραγούδι τοῦ ἐπισκόπου Φαναρίου Σεραφεῖμ, «Παρνα-
σός» 30 (1988) 197-216.

4. Μ. Γ. Β α ρ β ο ὦ ν η ς, Σαμιακὴ ἀγιολογικὴ παράδοση, «Βυζαντινὸς Δόμος»
4 (1990) 73-75.

5. Βλ. σχετικὰ StTh. V 222.1 καὶ StTh. F 552.2.

6. Πρβλ. Γ. Τ σ ο υ κ ν ῖ δ α ς, Μικροτοπωνύμια, τοπικὴ παράδοση καὶ τοπικὴ
ἱστορία: ἡ περίπτωση ἑνὸς χωριοῦ, «Onomata» 11 (1987) 126.

7. ΚΛ χφ. 3806, σ. 146 (Κωσταράζι Καστοριάς, Αἰκ. Πολυμέρου, 1975).

8. Γιὰ τὴ βιωματικότητα αὐτῆς τῶν λαϊκῶν παραδόσεων βλ. Σ τ. Ἡ μ ε λ λ ο ς, Λαο-
γραφικὰ 1. Δημώδεις παραδόσεις, Ἀθήνα 1988, σ. 7-10. Ὁ Ἰ δ ι ο ς, Θρυλούμενα γιὰ τὴν
ἄλωση καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση, Ἀθήνα 1991, σ. 43· πρβλ. Δ. Σ. Λ ο υ κ ά τ ο ς,
«Οἰκεία βιώματα» στίς καρπαθιακὲς ἀφηγήσεις παραμυθιῶν, «Καρπαθιακαὶ Μελέται»
1 (1979) 57-61.

Ιστορικές προσωπικότητες, με εὐρεία, λαϊκή κατά κανόνα, ἀπήχηση ἀπαντούν τόσο οἱ ἀπλές ιστορικές παραδόσεις, ὅσο καὶ παραδόσεις, ποὺ ἔχουν ὑποστει συμφωρμούς με μυθικά ἢ παραμυθικά στοιχεῖα¹ συχνά μάλιστα παρατηροῦνται καὶ ἀποσχίδες (subtypes)¹ τῶν παραδόσεων αὐτῶν με αὐτοτελή, ἢ μή, διαμόρφωση καὶ μικρὴ ἢ μεγάλη ἐξάρτηση ἀπὸ ἀντίστοιχες γραπτὲς πηγές. Ὁ ρόλος δασκάλων καὶ τοπικῶν λογίων χρειάζεται ἐπίσης ἐδῶ διερεύνηση, καθὼς συχνά αὐτοὶ μετέφεραν στὴν κοινότητα διηγήσεις, ποὺ ἀποτελοῦσαν προϊόντα μελέτης τους σὲ διάφορες πηγές ἢ τὴ σχετικὴ με τὸ θέμα βιβλιογραφία, συντελώντας στὴν παραδοχὴ τους καὶ τὴν ἐνσωμάτωσή τους στὸ σύνολο τῆς προφορικῆς παραδόσεως τῆς περιοχῆς, μέσα στὴν ὁποία ἐπιβίωσαν, γιὰ νὰ φτάσουν ἀργότερα νὰ καταγραφοῦν ὡς τμήματά της². Στὴν περίπτωση αὐτὴ χρειάζεται λεπτομερὴς συγκριτικὴ μελέτη, ὥστε νὰ διασαφηνιστοῦν τὰ ἀνακύπτοντα προβλήματα.

Ἐνδεικτικὰ θὰ ἐξεταστοῦν παρακάτω τρεῖς παραδόσεις γιὰ τὸν ἅγιο Κοσμά τὸν Αἰτωλὸ καὶ τὶς περιοδεῖες του, ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία³. Καθὼς πρόκειται γιὰ νεομάρτυρα με ἱστορικὰ βεβαιωμένη δράση στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, οἱ παραδόσεις ποὺ τὸν ἀφοροῦν⁴ παρουσιάζουν καὶ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ δὲν πρόκειται γιὰ δημιουργήματα με μυθικὴ ἢ συναξαριακὴ βάση, ὅπως κατὰ κανόνα συμβαίνει με τὶς παραδόσεις ἁγίων, ποὺ ἀνήκουν σὲ χρονικὰ προγενέστερες περιόδους⁵. Τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον ἐδῶ

1. Γιὰ τὸν ὁρο βλ. Γ. Ἀ. Μέγας, Το ἐλληνικὸ παραμῦθι. Ἀναλυτικὸς κατάλογος τύπων καὶ παραλλαγῶν κατὰ τὸ σύστημα Aarne-Thompson (FfC 184) 1. Μῦθοι ζῶων, Ἀθήναι 1978, σ. Χ.

2. Γιὰ τὴ διαδικασία αὐτὴ βλ. Ἀλκ. Κυριακίδου-Νέστορος, Ἡ θεωρία τῆς ἐλληνικῆς Λαογραφίας. Κριτικὴ ἀνάλυση, Ἀθήνα [1978], σ. 182· πρβλ. Στ. Κυριακίδης, Ἡ Λαογραφία καὶ ἡ σημασία της. Τρεῖς διαλέξεις, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 28.

3. Γιὰ τὶς σχετικὲς με τὴν περιοχὴ λαογραφικὲς ἐρευνες βλ. Ἀγγ. Δευτεράιος, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περιοχὴν βορείως τῆς Κοζάνης Δυτ. Μακεδονίας (7 Αὐγ. - 1 Σεπτ. 1967), «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἑρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 347-359. Ὁ Ἰδ. οὖς, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς τὸ χωρίον Σισάνιον τοῦ νομοῦ Κοζάνης (15 Ἰουλ. - 3 Αὐγ. 1968), «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἑρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 379-391. Πρβλ. Κ. Σ. Κώνστας, Λαογραφικὰ περὶ τὸν ἅγιο-Κοσμά τὸν Αἰτωλὸ, «Λαογραφία» 27 (1971) 217-218, 242.

4. Βλ. γιὰ παράδειγμα Κλ. χφ. 3212, σ. 30 (Πύλη Τρικάλων, Ἀνν. Παπαμιχαήλ, 1967)· πρβλ. Ἀνν. Παπαμιχαήλ, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν ἐπαρχίαν Τρικάλων (16 Σεπτ. - 3 Ὀκτ. 1967), «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἑρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 310-311. Γιὰ τὸν ἅγιο Κοσμά βλ. Φ. Μιχαλόπουλος, Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, Ἀθήναι 1940, σ. 14, με τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ Αὐγ. Καντιώτης, Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, Ἀθήναι 1959^α, σ. 326-340, με ἀναφορὰς στὰ θαυματουργικὰ καὶ προφητικὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου.

5. Γιὰ παρόμοιες τάσεις τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ βλ. Θ. Δετοράκης, Εἰσαγωγή στὴ σπουδὴ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, Ρέθυμνο 1985, σ. 60. Ὁ Ἰδ. οὖς, Ἐπιβιώσεις ἀρ-

ἐπικεντρώνεται στη διάκριση ανάμεσα στο ιστορικό και το μυθικό στοιχείο, ὥστε νά διασαφηνιστεῖ ἡ ἔκταση καί ἡ μορφή τῶν ιστορικῶν δεδομένων.

Ἡ πρώτη παράδοση προέρχεται ἀπό τή Χρυσή Καστοριάς: *“Ὅταν πέρασε ἀπὸ τὸ χωριὸ μας ὁ ἅγιος Κοσμάς εἶπε ὅτι τὰ χωριά ποὺ θέλουν νὰ γλιτώσουν τὴ μαγία καὶ τὴν ὀργή τοῦ Θεοῦ νὰ φτιάξουν στοὺς δρόμους κοντὰ στὸ χωριὸ ἓνα ‘κόνισμα. Δὲν ἐνθυμοῦμαι ὅμως τίνος στρατὸς θὰ περνοῦσε καὶ βλέποντας τὸ σταυρὸ καὶ τὸ ‘κόνισμα στὸ δρόμο δὲν θὰ πείραζε τὸ χωριό”*¹. Πέρα ἀπὸ τὸ ιστορικὸ γεγονὸς τῆς διελεύσεως τοῦ ἁγίου ἀπὸ τὸ χωριό, σὲ κάποια περιοδεῖα του, στὴν παράδοση ἐμπλέκονται οἱ διηγήσεις γιὰ τὸ σταυρὸ ὡς ἀποτρεπτικὸ σύμβολο δαιμονικῶν ὄντων μὲ μαγικὴ δύναμη, ἀφοῦ σαφῶς μποροῦν νὰ διακριθοῦν δύο ἐπίπεδα, τὸ ιστορικὸ καὶ τὸ παραμυθιακό· στὸ δεύτερο ὁ ἔχθρικός στρατὸς παρουσιάζει στοιχεῖα δαιμονοποίησης, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς παραδόσεις², μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγκάζεται σὲ ὑποχώρηση ἀπὸ τὸ σταυρὸ, ἢ τὸ εἰκόνισμα, ἀφήνοντας τὸ συγκεκριμένο χωριὸ ἀλώβητο.

Τὸ θέμα τῆς τοποθετήσεως, μετὰ ἀπὸ θεϊκὴ συμβουλὴ, συμβόλου στὰ σπίτια ὀρισμένων μελῶν μιᾶς κοινότητος, ὡς ἀναγνωριστικὸ σημεῖο ἀποτρεπτικὸ τῆς συμφορᾶς ποὺ θὰ πληξεί τοὺς ὑπόλοιπους, φαίνεται νὰ ἔχει λόγια καταγωγῇ, προερχόμενο ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ ἀφήγηση τῆς παλαιοδιαθηκικῆς Ἑξόδου (12, 21-23, ἔκδ. Α. Rahlfs) γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς σφαγῆς τῶν τέκνων τῶν Αἰγυπτίων, μέσω τῆς σήμανσης τῶν οἰκιῶν μὲ τὸ αἷμα τοῦ ζώου ποὺ θὰ ἔσφαζαν: *Ἀπελθόντες λάβετε ὑμῖν ἑαυτοῖς πρόβατον κατὰ συγγενείας ὑμῶν καὶ θύσατε τὸ Πάσχα· λήψετε δὲ δεσμὴν ὕσσώπου καὶ βάψαντες ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ παρὰ τὴν θύραν καθίξετε τῆς φλιᾶς καὶ ἐπ’ ἀμφοτέρων τῶν σταθμῶν ἀπὸ τοῦ αἵματος, ὃ ἐστὶν παρὰ τὴν θύραν· ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐξελεύσεσθε ἕκαστος τὴν θύραν τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἕως πρωῒ· καὶ παρελεύσεται κύριος πατάξαι τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ὄνεται τὸ αἷμα ἐπὶ τῆς φλιᾶς καὶ ἐπ’ ἀμφοτέρων τῶν σταθμῶν, καὶ παρελεύσεται κύριος τὴν θύραν καὶ οὐκ ἀφήσει τὸν ὀλεθρεύοντα εἰσελθεῖν εἰς τὰς οἰκίας ὑμῶν πατάξαι.*

Ἡ διήγηση αὐτὴ, ὡς ἀφήγησι κάποιου μέλους τῆς κοινότητος ποὺ

χαίων μύθων στὰ βυζαντινὰ ἀγιολογικὰ κείμενα, «Παλιμνηστον» 2 (1986) 69-70· πρβλ. Ἄγγ. Δευτεραῖος, Λαϊκαὶ παραδόσεις περὶ ὀσίου Νικάνορος ἐκ Δυτικῆς Μακεδονίας, «Πρακτικά Β’ Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου», Θεσσαλονίκη 1976. σ. 57-73.

1. ΚΑ Χφ. 3177, σ. 6 (Ἀνοχώριον Μετσόβου, Ἀνδρ. Στεφόπουλος, 1967).

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ Σ τ. Ἡμελλος, Ἡ δαιμονοποίησης τῶν Σαρακηνῶν ἐν Κρήτῃ, «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἑρεῖνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 113-129 (=Λαογραφικά 1. Δημώδεις παραδόσεις, Ἀθήνα 1988, σ. 104-115), μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία· μεθοδολογικὲς ἀντιρρήσεις ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Ρωμαῖο, Ἡ δαιμονοποίηση τῶν Σαρακηνῶν, «Λαβύρινθος» 2 (1976) 65-76.

μετείχε της έκκλησιαστικής παιδείας, ίσως έγινε κτήμα και των υπολοίπων μελών, συνδυαζόμενη τόσο με τις παραδόσεις για την αποτρεπτική δύναμη του σταυρού¹, όσο και με τις ιστορικές αναμνήσεις για τη διέλευση του άγιου Κοσμά από την περιοχή και τη διδασχή του.

Το ίδιο θέμα υπάρχει και σε άλλες μακεδονικές δημόδεις παραδόσεις για τον άγιο Κοσμά², όπως η παρακάτω από τον "Άγιο Γεώργιο του νομού Γρεβενών: *Κάποτε, έδω και πολλά χρόνια, πολλές αγγούστιες έπεφταν στο χωριό "Άγιος Γεώργιος. Κάποτε πέρασε από "κει ό Κοσμάς ό Αιτωλός και κοιμήθηκε κάτω "πό "να δέντρο, μιά ελιά. "Επήγαν τότε σ' αυτόν οί κάτοικοι και τοϋ έβλπαν από τί ύποφέρουν. Τότε ό Κοσμάς τοϋς ζήτησε ένα σταυρό και τοϋ τόν έδωσαν. Τόν πήρε τον Σταυρόν και τον έβαλε στην κορφή τοϋ δέντρον, κάτω από "κεινο το δέντρο πού κοιμήθηκε, και τοϋς έλεπε, ότι, όσο ύπάρχει το δέντρο, δέ θά πάθουν τίποτες. "Αν πέσει ό Σταυρός, τότε θά γίνει επανάσταση και θά διώξουν οί "Έλληνες τόν Τοϋρκο. "Έτσι έπесе ό σταυρός αυτός, γιατί το δέντρο μεγάλωσε και έσπασε ή κορφή του και άρχισε ή "Επανάσταση και διώξαν οί "Έλληνες τόν Τοϋρκο". Παραδόσεις για σταυρούς πού τοποθέτησε ό άγιος Κοσμάς με σκοπούς φυλακτικούς για όλόκληρο οικισμό ή περιοχή*

1. Στόν ευρωπαϊκό χώρο υπάρχουν αρκετές παρόμοιες παραδόσεις για τό σταυρό πού προστατεύει από δαιμονικά όντα (StTh. E 434. 8.1 από τήν 'Αγγλία [Er n. W. B a u g h m a n, «A comparative study of the Folktales of England and North America, Indiana University 1954]), γιά νεράιδες πού φοβούνται τό σταυρό [StTh. F 382.1 από τήν 'Αγγλία, τή Σκωτία, τήν Ουαλία, τήν 'Αμερική και τήν 'Ιρλανδία (Er n. W. B a u g h m a n, ό.π.)], γιά δαιμονικά όντα πού δέν μπορούν νά περάσουν από σταυρό [StTh. E 434.8 από τήν 'Ελβετία (J. J e g e r l e h n e r, *Sagen und Märchen aus dem Oberwallis*), Basel 1909] και τήν 'Ισλανδία (M. I. B o b e r g, *Motif-Index of early Icelandic Literature*, København 1956)] και γιά τή μαγική δύναμη ενός ιερού σταυρού [StTh. D 1719.6, από τήν 'Ιρλανδία]. Bλ. S t. T h o m p s o n, *Motif-Index of Folk Literature* 2, Copenhagen 1956, σ. 309, 453, και 3, Copenhagen 1956, σ. 78.

2. Bλ. σχετικά 'Α μ. Π α π α σ τ α ύ ρ ο υ, 'Η Ζίτσα, γεωγραφική και ιστορική περιγραφή τής κομπολόως ταύτης τής 'Ηπείρου, έν 'Αθήναις 1895, σ. 38. 'Α ν τ. Κ ε ρ α μ ό - π ο υ λ λ ο ς, Τί είναι οί Κουτσόβλαχοι, έν 'Αθήναις 1931, σ. 75 σημ. Συχνά διατηρούν στήν προφορική μνήμη αναμνήσεις από τό πέρασμα τοϋ άγίου από διάφορα χωριά (Χ ρ. 'Ε ν ι σ λ ε ι δ η ς, 'Η Πίνδος και τά χωριά της Σηλκλαιον-Γρεβενά-Σαμαρίνα, 'Αθήναι [1951], σ. 122, και Β. Μ π α ρ ά ς, Τό Δέλβινο τής Βορείου 'Ηπείρου και οί γειτονικές του περιοχές (έπιμ. Λ. 'Ι. Βρανούση), 'Αθήναι 1966, σ. 301), και από τήν προσέλευση τών κατοίκων στά κηρύγματά του (Δ. Λ ο υ κ ό π ο υ λ ο ς, Στ' 'Αγραφα ένα ταξίδι, 'Αθήναι [1929], σ. 182-183).

3. Κλ χφ. 3027, σ. 238 ("Άγιος Γεώργιος Γρεβενών, "Αγγ. Δευτεραίος, 1966) πρβλ. 'Α γ γ. Δ ε υ τ ε ρ α ί ο ς, "Εκθεσις λαογραφικής έρεύνης εις περιοχάς Ν. Γρεβενών (25 'Ιουλ.-15 Αύγ. 1966), «'Επετηρίς Κέντρου 'Ερεύνης 'Ελληνικής Λαογραφίας» 18-19 (1965-66) 321-322.

υπάρχουν και άλλες, κυρίως από τη Μακεδονία¹ και την Ήπειρο², ενώ κάποτε επιδεικνύονται από τους κατοίκους των χωριών αυτών σταυροί που αποδίδονται στον άγιο³.

Κάποτε οι Ιστορικές παραδόσεις προσπαθούν να έρμηνεύσουν ή να κατανοήσουν γεγονότα της τοπικής Ιστορίας, αποδίδοντάς τα σε υπερφυσικά αίτια ή θεωρώντας τα αποτελέσματα προφητειών. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί παράδοση από την Αϊανή Κοζάνης για την καταστροφή των Σερβίων, κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο από τους Γερμανούς, που αποδίδει το γεγονός σε προφητεία του αγίου Κοσμά του Αιτωλού: *είδε τα Σέρβια και είπε: (Τί θά πάθετε!) και έτσι με την Κατοχή κατεστράφηκαν, κήκχαν από τους Γερμανούς*⁴. Όσον μάλιστα αφορά τον άγιο Κοσμά υπάρχουν πολλές σχετικές παραδόσεις για προφητείες του γύρω από τα όσα θά συνέβαιναν σε κάποια γεωγραφική περιοχή⁵. Οι παραδόσεις αυτές, εκτός από την κατηγορία των θρησκευτικών παραδόσεων για άγιους, μπορούν να ένταχθούν και στις Ιστορικές παραδόσεις⁶, αφού αφορούν και τη *μικροϊστορία* της συγκεκριμένης περιοχής.

Οι μακεδονικές παραδόσεις που εξετάστηκαν παραπάνω, αφενός επισημαίνουν την ανάγκη συστηματικής μελέτης του σχετικού υλικού, ώστε να καταστούν έκμεταλλεύσιμες από την Ιστορική και λαογραφική έρευνα και αφετέρου, με τις υποκατηγορίες που διαπιστώθηκαν, συντελούν στην πληρέστερη μελέτη και τη συμπλήρωση του συστήματος κατατάξεως του σχετικού λαογραφικού υλικού⁷, με διακρίσεις που στηρίζονται στο ύπαρχον υλικό, με τις ιδιαιτερότητες και τις ιδιομορφίες του κατά περιοχή.

M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΗΣ

1. Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεκτα λαογραφικά Μακεδονίας, «Λαογραφία» 6 (1917) 118, από το Τσιράκιον Δυτικής Μακεδονίας, και Γ. 'Α. Μέγας, Παραδόσεις περί ασθeneιών, «Λαογραφία» 7 (1923) 516.

2. Κ. Φαλιτάιτς, 'Ο 'Αγιος Κοσμάς εις τὸ στόμα τοῦ 'Ηπειρωτικοῦ λαοῦ, ἐν 'Αθήναις 1929, σ. 6. Β. Μπαράς, δ.π., σ. 301.

3. 'Αγγ. Δευτεραῖος, δ.π., σ. 322, εἰκ. 5. Πρβλ. Κ. Σ. Κώνστας, δ.π., σ. 242, με ἀντίστοιχη παράδοση ἀπὸ τὸ Τσιράκι Μακεδονίας.

4. ΚΛχφ. 2959, σ. 186 (Νομός Κοζάνης, 'Αγγ. Δευτεραῖος, 1965)· πρβλ. 'Αγγ. Δευτεραῖος, δ.π., σ. 320-321 σημ. 1· βλ. ἐπίσης 'Αγγ. Δευτεραῖος, 'Εκθεσις λαογραφικῆς ἐρευνῆς εἰς περιοχὰς τοῦ Νομοῦ Κοζάνης Δυτ. Μακεδονίας (9 Αὐγ. - 9 Σεπτ. 1965), «'Επετηρίς Κέντρου 'Ερευνῆς 'Ελληνικῆς Λαογραφίας» 18-19 (1965-66) 254.

5. Βλ. Π. Β. Πάσχου, Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, 'Αθήνα 1985, σ. 191-192 καὶ 195-198.

6. Γιὰ παρόμοια προβλήματα κατάταξης, που ὑπάρχουν καὶ σὲ ἄλλες κατηγορίες παραδόσεων, βλ. Στ. 'Ημελλος, Λαογραφικά 1. Δημώδεις παραδόσεις, 'Αθήνα 1988 σ. 51-59· πρβλ. Μ. Ιοαννίδου-Barbarigou, Classification des legendes populaires grecques, «Λαογραφία» 22 (1965) 179 κ.έξ.

7. Στ. 'Ημελλος, δ.π., σ. 53. γιὰ διαπιστώσεις παρομοίων ἀνεπαρκειῶν στὰ συστήματα κατάταξης βλ. L. Schmidt, Vor einer neuen Ära der Sagenforschung, «Österreichische Zeitschrift für Volkskunde» 19 / 68(1965) 72-73.

SUMMARY

M. G. V a r v o u n i s, Popular historical traditions from West Macedonia.

This study examines popular traditions of West Macedonia, where there are preserved memories from various historical events concerning quarters of villages also events from the Turkish domination and Aghios Kosmas Aitolos. The study of these traditions with its partial conclusions, indicates the need of a systematic study of this material so that it may be of help to the historical as well as the folklore research, while the sub-divisions which are established, may be used for reviewing the present system of classification for the traditions of this category. The research of the local material and its gathering constitutes the first step of a Panhellenic overall study, while the specific study contributes to the historical and folkloric research of Macedonia.